

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 15^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1987

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΟΝΗ

ΘΕΟΛΟΓΙΑ. — **Περὶ τὸν διάλογον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἑτεροδόξων, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ι. Καρμίρη***

Κύριε Πρόεδρε,

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1975 καὶ ἐντεῦθεν εἶχον τὴν τιμὴν νὰ παρουσιάσω ἐνώπιον τῆς Ἀκαδημίας διαφόρους πτυχὰς τοῦ μεγάλου καὶ ἐπικαίρου θέματος περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικο-θεολογικοῦ διαλόγου μεταξὺ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἅφ' ἐνὸς καὶ τῶν κυριωτέρων καὶ ἐγγύτερον ἰσταμένων πρὸς αὐτὴν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν ἅφ' ἐτέρου, καὶ δὴ τῶν Ἀντιχαλκηδονείων τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Παλαιοκαθολικῆς, τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Εἰς ταύτας προσετέθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ αἱ Προτεσταντικαὶ Ἐκκλησίαι τῶν Λουθηρανῶν καὶ τῶν Μετερρυθμισμένων ἢ Καλβινιστῶν, μετὰ τῶν ὁποίων ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία συνῆψε καὶ διεξάγει ἤδη ἐπίσημον διμερῆ θεολογικὸν διάλογον. Πρὸς ταύταις δὲ ἐμμέσως ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν διεξάγει θεολογικὸν διάλογον καὶ μετ' ἄλλων ποικιλωνύμων Προτεσταντικῶν Ὁμολογιῶν καὶ παραφυάδων, ἐκ τῆς θρησκευτικῆς ἐν τῇ Δύσει Μεταρρυθμίσεως τοῦ ἰστ' αἰῶνος προελθουσῶν καὶ ἤδη μετεχουσῶν μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐν τοῖς πλαισίοις τοῦ ὁποίου διεξάγεται ὁ οἰκουμενικὸς θεολογικὸς διάλογος. Ἐπ' ἐσχάτων μάλιστα τὸ θέμα τῶν ἐκκλησιαστικο-θεολογικῶν διαλόγων προσέλαβε μείζονα ἔκτασιν καὶ σημασίαν, δι'

* I. N. KARMIRIS, *Um den Dialog der Orthodoxen Kirche mit den Heterodoxen.*

ὄν λόγον ἀσχολοῦνται ἤδη ἐντόνως περὶ αὐτὸ πολλοὶ ἐρευνηταί. Λόγῳ λοιπὸν τῆς μεγάλης σπουδαιότητος καὶ ἐπικαιρότητος τοῦ θέματος τούτου ἐθεώρησα σκόπιμον, ὅπως ἐπανεέλθω σήμερον ἐπ' αὐτοῦ, ἵνα προσδιορίσω εἰδικώτερον τὴν ἔννοιαν καὶ φύσιν τῶν διεξαγομένων θεολογικῶν διαλόγων, ὡς καὶ τὴν θετικὴν ἔναντι αὐτῶν στάσιν καὶ τὴν προώθησιν αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας πανορθόδοξῳ ἀποφάσει καὶ συμμετοχῇ.

Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, μετέχουσα τῆς λεγομένης « Οἰκουμενικῆς Κινήσεως » τῶν Ἐκκλησιῶν, διεξάγει διαφόρους διμερεῖς καὶ πολυμερεῖς θεολογικοὺς διαλόγους μετὰ τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν, καθ' ὅσον οἱ διάλογοι οὗτοι ἀποτελοῦσι σήμερον τὴν σπουδαιότεραν καὶ πλεόν ὑπεύθυνον ἔκφρασιν τῶν διεκκλησιαστικῶν καὶ διαχριστιανικῶν ἐν γένει φιλενωτικῶν σχέσεων καὶ προσπαθειῶν τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν¹. Καλεῖται δὲ θεολογικὸς διάλογος ὁ μεταξὺ θεολόγων διαφόρων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν διεξαγόμενος ἐπισήμως ἢ ἀνεπισήμως, προφορικῶς ἢ γραπτῶς, καὶ περιστρεφόμενος περὶ θέματα θεολογικὰ καὶ ἐκκλησιαστικά, ἔχων δὲ ὡς προσεχῇ μὲν σκοπὸν τὴν ἀλληλογνωριμίαν καὶ προσέγγισιν καὶ συνεργασίαν τῶν Ἐκκλησιῶν, ὡς ἀπώτερον δὲ τὴν ἔνωσιν αὐτῶν. Ὁ διάλογος οὗτος χαρακτηρίζεται καὶ ὡς « οἰκουμενικός », καθ' ὅσον συμμετέχουσιν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει αὐτοῦ, ἢ ὅπωςδῆποτε παρακολουθοῦσι μετ' ἐνδιαφέροντος αὐτὸν πᾶσαι σχεδὸν αἱ χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι καὶ Ὁμολογαί, δρῶσαι εἴτε ἐν τοῖς πλαισίοις τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, εἴτε ἀπ' εὐθείας μετ' ἀλλήλων. Ἰδίως οἱ Ὁρθόδοξοι, οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ καὶ οἱ Διαμαρτυρόμενοι διεξάγουσι κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἐπισήμους καὶ συστηματικοὺς θεολογικοὺς διαλόγους,

1. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν διαλόγῳ μετὰ τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, Ἀθῆναι 1975. Μητροπολίτου Ἑλβετίας Δαμασκηνοῦ Παπανδρέου, Θεολογικοὶ Διάλογοι Ι, Θεσσαλονίκη 1986. Β. Ἀναγνωστοπούλου, Οἱ Πατέρες καὶ οἱ Θεολογικοὶ Διάλογοι. (Ἀνάτυπον ἐκ τόμου « Aksum-Thyateira ». Ἀθῆναι 1985). Β. Σταυρίδου, Αἱ ἱστορικαὶ προϋποθέσεις τῶν Διαλόγων, ἐν « Θεολογία » 57 (1986) 723-752. Α. Παπαδοπούλου, Οἰκουμενικά Ι: Μαρτυρία καὶ διακονία τῆς Ὁρθοδοξίας σήμερον. ΙΙ: Κείμενα διορθόδοξων καὶ διαχριστιανικῶν σχέσεων. Θεσσαλονίκη 1983-1984. D. Constantelos, Issues and dialogues in the Orthodox Church since world war two, Brookline Mass. 1986. E. Theodorou, Die Ökumenischen Dialogue aus orthodoxer Sicht, ἐν: Les Dialogues oecuméniques hier et aujourd'hui. Chambésy-Genève 1986, σ. 169 ἐξ.

κυρίως δι' ἐξουσιοδοτημένων πρὸς τοῦτο μεικτῶν θεολογικῶν ἐπιτροπῶν, ἐπιδιώκοντες δι' αὐτῶν ὅπως προσεγγίσωσι καὶ γνωρίσωσι πληρέστερον ἀλλήλους, κατανοήσωσι τὰ ἰδιάζοντα παρ' αὐτοῖς, ἀνεύρωσι τὰς συνδεούσας αὐτοὺς ὁμοιότητας καὶ διευθετήσωσι καὶ ὑπερβῶσι τὰς χωριζούσας αὐτοὺς διαφοράς.

Ἄλλ' αἱ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην καταβαλλόμεναι σοβαραὶ προσπάθειαι καὶ γενικῶς ἡ ἐπιδιώξις τῆς θεοβουλήτου καταλλαγῆς καὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἀποτελεῖ ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐποχῇ αἶτημα παγχριστιανικόν, ἀπορρέον ἐκ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἐαυτῆς οὐσίαν εἶναι μία, ἡ δὲ ἐνεστῶσα θλιβερά διαίρεσις αὐτῆς ἀντίκειται εἰς τὴν ἰδρυτικὴν βούλησιν τοῦ Σωτῆρος καὶ εἰς τὴν τελευταίαν ἀρχιερατικὴν προσευχὴν αὐτοῦ, «ἵνα πάντες ἐν ὧσιν» (Ἰωάν. 17, 21). Ὅθεν ἡ ἐπιδιώξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος χαρακτηρίζεται ὡς ἐπιταγὴ καὶ ἀναγκαιότης τῶν καιρῶν, ὡς αἶτημα καθολικὸν καὶ ἐπιτακτικὸν τῶν ἀξίων τοῦ ὀνόματος αὐτῶν συγχρόνων χριστιανῶν². Ὡς γνωστόν, ἡ μεγαλυτέρα διάσπασις τῆς ἐνότητος τῆς μιᾶς Ἐκκλησίας ἔλαβε χώραν πρῶτον μὲν κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα, ὅτε ἀπεςπάσθησαν ἀπ' αὐτῆς ἡ Νεστοριανικὴ καὶ αἱ Μονοφυσιτικαὶ ἐλάσσονες Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς, χαρακτηριζόμεναι καὶ ὡς Ἀντιχάλκηδόνειοι, δεύτερον κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα, ὅτε ἀπεςπάσθη ἀπ' αὐτῆς ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης, συμπαρασύρασα μεθ' ἐαυτῆς τὴν δυτικὴν Χριστιανοσύνην, καὶ τρίτον κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα, ὅτε ἀπεςπάσθησαν ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας αἱ Προτεσταντικαὶ Ἐκκλησίαι καὶ Ὁμολογίαι καὶ κοινότητες, πολλαπλασιασθεῖσαι μετὰ ταῦτα καταπληκτικῶς³.

2. Καὶ κατὰ τὸν καθηγητὴν Λ. Φυτράκη, «εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐποχὴν τὸ αἶτημα τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου, τῆς οἰκουμενικῆς συνεργασίας, οὐ μόνον δὲ μεταξὺ τῶν λαῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν, ὡς καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς προσεγγίσεως καί, εἰ δυνατόν, τῆς ἐνώσεως αὐτῶν, ὑπῆρξε τόσον ἔντονον καὶ ἐπιτακτικόν, ὅσον εἰς τὰς ἡμέρας μας». (Ἡ θέσις καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν σημερινὴν δυτικὴν Εὐρώπην, Ἀθῆναι 1984, σ. 91). Πρβλ. καὶ J. Karmiris, Die Orthodox-katholische Kirche über das II. Vaticanum und die auf ihm entwickelten Aspekte und Tendenzen hinsichtlich des christlichen Einheit, ἐν περιοδ. «Kyrios» (1964), σ. 241.

3. Τοῦτο ὀφείλεται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν ἀπόρριψιν τοῦ κύρους τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ἀπολύτου ἐλευθερίας πρὸς ἐρμηνείαν τῆς ἀγίας Γραφῆς — μόνης πηγῆς τῆς πίστεως — ὑφ' ἐκάστου ἀτόμου, κατὰ τὸ δοκοῦν, τοῦθ' ὅπερ ὠδήγησεν «εἰς τὸν κατακερματισμὸν τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ εἰς τὴν θεολογικὴν πολυκράτιαν, ἡ ὁποία καὶ αὐξάνεται καθημερινῶς... Ἰδιαιτέρως ὁ

Ἄλλὰ τὸ καθολικὸν αἶτημα περὶ τῆς ἀδερρίτου ἀναγκαιότητος τῆς ἐπανενώσεως τῶν διασπασθεισῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ἐπέβαλεν, ἥδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ κ' αἰῶνος, καὶ μάλιστα μετὰ τὸ τέλος τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων, καὶ ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἐξ αὐτῶν δεινῶν, τὴν προσφυγὴν τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῶν εἰς τὸν εἰρηνικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν διάλογον τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀληθείας, «ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον» (Α' Πέτρ. 1,22) ἐν βαθείᾳ ταπεινοφροσύνῃ, κατὰ τὸ «ὑπόδειγμα» τοῦ μοναδικοῦ θεοῦ «Διδασκάλου» καὶ «Σωτῆρος» ἡμῶν (Ἰωάν. 13, 14-17). Δι' ὃ καὶ διακρίνεται ὁ σύγχρονος διάλογος ἀπὸ τοῦ ἀντιρρητικοῦ καὶ πολεμικοῦ διαλόγου παρωχημένων ἐποχῶν, ὡς καὶ ἀπὸ τῆς ἀδεσμεύτου καὶ ἀνευθύνου συζητήσεως μεταξὺ διίσταμένων χριστιανῶν. Ἀντιθέτως οὗτοι προβάλλουσι σήμερον τὴν ἔντονον ἀξίωσιν, ὅπως ἀπαλλαγῶσιν αἱ Ἐκκλησίαι αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν πλεγμάτων τῆς διαιρέσεως καὶ τῆς μισαλλοδοξίας τοῦ παρελθόντος, ἵνα οὕτω δυνηθῶσιν ἐν ἐνότητι νὰ ἀντιμετωπίσωσιν ἀποτελεσματικώτερον τὴν πρόκλησιν τῆς συγχρόνου ἀθεΐας καὶ ἀπιστίας. Διὰ ταῦτα ὁ ἐν ἀγάπῃ διάλογος τῆς ἀληθείας, παρ' ὅλας τὰς ἐπιπροσθούσας δυσχερείας, θεωρεῖται σήμερον, ὑπὸ τὸ ἐπικρατοῦν νέον πνεῦμα καὶ τὰς δημιουργηθείσας νέας συνθήκας εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, ὡς δυνατὸς καὶ ἀναγκαῖος, πρὸς βαθμιαίαν ἀποκατάστασιν τῆς κοινωνίας καὶ ἐνότητος τῆς διηρημένης χριστιανοσύνης καὶ θεολογικὴν μαρτυρίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐν τῇ ἐποχῇ ἡμῶν ὁ μονόλογος ἔχει παραχωρήσει τὴν θέσιν του εἰς τὸν ἀπαθῆ, εἰρηνικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν διάλογον μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν πρὸς ἀνέυρεσιν τῆς ἀληθείας, μὲ τὰς δὲ καὶ περαιτέρω ἐπεκτάσεως αὐτοῦ εἰς οἰκουμενικὸν διάλογον μεταξὺ χριστιανῶν καὶ μὴ χριστιανῶν, χριστιανικῆς θρησκείας καὶ μὴ χριστιανικῶν θρησκειῶν (Ἰουδαϊκῆς, Ἰσλαμικῆς, Βουδδιστικῆς, Ἰνδουϊστικῆς κ.λπ.), ἢ μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν συγχρόνων ἰδεολογικῶν ρευμάτων καὶ συστημάτων καὶ μάλιστα τοῦ Μαρξισμού, καὶ γενικώτερον μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κόσμου. Κατ' αὐτῶν στρατεύεται

Ἀμερικανικὸς Προτεσταντισμὸς μαστίζεται ἀπὸ μεγάλης ἐκτάσεως θεολογικὴν πολυκράτιαν, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται εἰς μίαν πληθώραν ἐκκλησιαστικῶν παραφυάδων, θρησκευτικῶν ὁμάδων ἢ ἀπλῶς σωματείων. Τὸ θεολογικὸν ὑπόβαθρόν του εἶναι εὐρύτατον, ὑπερβαίνει δὲ τὰ ὅρια τῶν γνωστῶν θεολογικῶν θέσεων τῶν μεγάλων τμημάτων τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ καταλήγει εἰς θεολογικὸν χάος». (Α. Δελήκωστοπούλου, Ὁρθοδοξία, ἡ σύγχρονη πρόκληση, Ἀθῆναι 1986, σ. 142).

καὶ ἡ σύγχρονος Ὁρθόδοξος Θεολογία, ἀγωνιζομένη πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν νεωτέρων ἀθεϊστικῶν, μηδενιστικῶν καὶ λοιπῶν ἰδεολογικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν θεωριῶν περὶ θανάτου δῆθεν τοῦ Θεοῦ καὶ ὑποκαταστάσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ συγχρόνου αὐτονόμου ἀνθρώπου κ.λπ. Κυρίως πρόκειται περὶ θεολογικοῦ διαλόγου, διεξαγομένου ἐν τοῖς πλαισίοις τῆς συγχρόνου Οἰκουμενικῆς Κινήσεως τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ὑπὸ τὴν μορφήν ἢ πολυμερῶν ἢ διμερῶν θεολογικῶν διαλόγων, δι' ὧν ῥυθμίζονται αἱ διεκκλησιαστικαὶ καὶ αἱ διαχριστιανικαὶ σχέσεις ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀγάπῃ, ἐπιδιωκομένης οὕτω στενοτέρας καὶ πληρεστερας κοινωνίας καὶ ἐνότητος μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν, «μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως» (Ἐφεσ. 3, 13), ἡγουμένου πάντοτε τοῦ Παρακλητοῦ. Ἐπαναλαμβάνομεν δὲ ὅτι οἱ Διάλογοι διακρίνονται εἰς διμερεῖς, περὶ ὧν ἐν συνεχείᾳ γενήσεται λόγος, καὶ εἰς πολυμερεῖς, διοργανουμένους ὑπὸ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, εἰς τοὺς ὁποίους συμμετέχουσιν ἀντιπρόσωποι Ὁρθοδόξων, Ῥωμαιοκαθολικῶν, Παλαιοκαθολικῶν, Ἀγγλικανῶν, Λουθηρανῶν, Μετερρυθμισμένων, Βαπτιστῶν, Μεθοδιστῶν καὶ ἄλλων, δυστυχῶς ἀνηκόντων εἰς ποικιλωνύμους αἱρέσεις καὶ εἰς «μὴ Ἐκκλησίας-μέλη τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν», ὡς μὴ ὤφειλεν⁴. Παραλλήλως συνεχίζονται καὶ οἱ ἐπίσημοι διάλογοι, οἱ διεξαγόμενοι ὑπὸ ἐπιτροπῶν ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν θεολόγων, διοριζομένων καὶ ἐξουσιοδοτουμένων πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν αὐτῶν, ὡς ἐπίσης καὶ ἀνεπίσημοι διάλογοι, διεξαγόμενοι διὰ τοῦ προφορικοῦ καὶ τοῦ γραπτοῦ λόγου ὑπὸ ἀνεγνωρισμένων θεολόγων, ἄνευ μὲν ἐπισήμου ἐξουσιοδοτήσεως ὑπὸ τῶν οἰκείων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ πάντως ἐν τοῖς κανονικοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πλαισίοις κινουμένων

4. Ὁρθῶς ὁ καθηγητὴς Γ. Κονιδάρης ἐξέφρασε προσφάτως «τὴν ἀνησυχίαν τοῦ διὰ τὴν συνεχῆ διεύρυνσιν τοῦ Π.Σ.Ε. (340 μέλη), δεχομένου εἰς τοὺς κόλπους του, ὡς ἐκ τῆς συνεχιζομένης διαιρέσεως τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὅλον ἐν καὶ περισσοτέρας Ὁμολογίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὀλίγαι εἶναι αἱ πραγματικαὶ Ἐκκλησίαι. Οὕτω τὸ Π.Σ.Ε. ἔχει διαμορφωθῆ εἰς «Συμβούλιον μὴ Ἐκκλησιῶν καὶ τινων Ἐκκλησιῶν... Τὸ μέγιστον πρόβλημα τοῦ Π.Σ.Ε. εἶναι ἡ ἐκκλησιαστικοποίησίς του, διότι χωρὶς ἱερωσύνην, ἥτοι ἀποστολικὴν διαδοχὴν ἐν τοῖς ἐπισκόποις, δὲν ὑπάρχει Ἐκκλησία, οὔτε θεία Εὐχαριστία». (Ἀπόψεις αὐτοῦ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς λήξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Π.Σ.Ε. Ἐν: «Ἐπίσκεψις» 18 (1987) ἀριθ. 372 (15.2.1987) σ. 4). Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ὁρθοδόξα ἀποστολικὴ καὶ καθολικὴ καὶ ἡ ἐνότης αὐτῆς, ἐν «Παρνασσῶ» 29 (1987) 7 ἐξ.

καὶ ἐπικουρούντων τὸ καθόλου φιλενωτικὸν ἔργον τῶν Ἐκκλησιῶν.

Εἰδικώτερον ἢ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἐν τῇ ἀκραδάντῳ πεποιθήσει ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἀδιάκοπον συνέχειαν καὶ κληρονόμον τῆς ἀρχαίας ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας, κατέχουσα καὶ διαφυλάσσουσα ἀνόθευτον τὴν ἀποκεκαλυμμένην θείαν ἀλήθειαν, ἥδη ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πατερικῆς ἐποχῆς οὐ μόνον δὲν ἀπέφευγεν, ἀλλὰ τούναντίον ἐπεζήτει τὸν διάλογον μετὰ τῶν ἑτεροδόξων, τῶν αἰρετικῶν, τῶν σχισματικῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἑτεροθρήσκων, πρὸς μετάδοσιν εἰς αὐτοὺς τῆς ἀληθείας καὶ σωτηρίαν αὐτῶν. Ἦδη διὰ τῆς θείας ἐνσαρκώσεως ἄρχεται ὁ περὶ τῆς σωτηρίας ἐν Χριστῷ, τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, διάλογος τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Δι' ὃ καὶ ὁ Κύριος καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐποιοῦντο εὐρυτάτην χρῆσιν τοῦ διαλόγου, ὅστις ἀπαντᾷται καὶ πρότερον ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, καθ' ὅσον «πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Ὑίῳ» (Ἐβρ. I, I). Ὁ ἴδιος ὁ ἐνσαρκωθείς Λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν ἀπέφευγε τὸν διάλογον, ἀλλὰ διελέγετο μετὰ τῶν μαθητῶν του, μετὰ τοῦ Νικοδήμου, μετὰ τῆς Σαμαρείτιδος, μετὰ δικαίων καὶ ἁμαρτωλῶν καὶ τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, ὡς καὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἡγετῶν αὐτοῦ. Τῷ παραδείγματι δὲ τοῦ Κυρίου στοιχοῦντες καὶ οἱ Ἀπόστολοι, ἐχρησιμοποιοῦν τὸν διάλογον κατὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ὅλου ἀποστολικοῦ ἔργου αὐτῶν καὶ μάλιστα εἰσήγαγον αὐτὸν καὶ εἰς τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον (Πράξ. 15, I ἐξ.), τοῦθ' ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον καὶ κανὼν τῶν μετὰ ταῦτα ἐκκλησιαστικῶν Συνόδων μέχρι σήμερον, ὡς οὐσιαστικὸν καὶ θεσμικὸν στοιχεῖον τοῦ καθόλου συνοδικοῦ θεσμοῦ τῆς Ὁρθοδόξιας. Ἀναφέρομεν ὡς παράδειγμα τὸν ἀπόστολον Παῦλον, ἐφαρμόσαντα τὸν διάλογον καθ' ὅλην τὴν ἱεραποστολικὴν δρασίην του πανταχοῦ, ὡς π.χ. ἐν Ἀθήναις «διελέγετο ἐν τῇ συναγωγῇ καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου» (Πράξ. 17, 17 ἐξ.). Ἐν συνεχείᾳ ἡ Ἐκκλησία, ἐπομένη τῷ παραδείγματι τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν Ἀποστόλων, ἐφήρμοσεν εὐρύτατα τὸν διάλογον ἐν ὅλῳ τῷ ἱεραποστολικῷ, τῷ κηρυκτικῷ, τῷ κατηχητικῷ καὶ τῷ γενικῷ ποιμαντικῷ ἔργῳ αὐτῆς, ὡς καὶ πρὸς πολεμικοὺς σκοποὺς⁵. Οἱ δὲ ἱεροὶ Πατέρες αὐτῆς οὐδέποτε ἀπέφευγον τὸν διάλογον μετὰ

5. Βλ. καὶ O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Darmstadt 1962, τ. 1, 180. II, 20: 'Ἰδίως «als literarische Form für polemische Auseinandersetzungen hat sich im 3. Jahrhundert der Dialog einer besondern Beliebtheit erfreut». Παραδείγματα παρὰ W. Schneemelcher, *Dialoge in der alten Kirche*, ἐν: *Les Dialogues oecuméniques hier et aujourd'hui*. Les éditions du Centre Orthodoxe, Chambésy-Genève 1986, σ. 60 ἐξ.

τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν ἑτεροθρήσκων. Τοῦτο ἀκριβῶς πράττει καὶ σήμερον ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, μετέχουσα τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κινήσεως καὶ ἐν τοῖς πλαισίοις αὐτῆς διεξάγουσα διμερεῖς καὶ πολυμερεῖς διαλόγους μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐμφορουμένων πνεύματος ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, πρὸς τὰς ὁποίας προβάλλει τοὺς ἰδίους θησαυροὺς πίστεως, λατρείας, τάξεως, ἡθους καὶ ζωῆς, καθ' ὅσον τοῦτο θεωρεῖ ἡ Ὁρθοδοξία ὡς ὑπέρτατον καθῆκον αὐτῆς πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, ἀλλὰ, ὡς εἰκός, ἄνευ υπερβάσεως τῶν αἰωνίων ὁρίων, ἃ ἔθεντο οἱ ἱεροὶ Πατέρες αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο χρησιμοποιοῖ τὸν διάλογον, μιμουμένη τὴν ἀρχέγονον χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις ἐχρησιμοποίησεν αὐτὸν ἤδη ἀπ' ἀρχῆς, ἐπομένη κυρίως τῇ Παλαιᾷ καὶ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ (Γένεσις, Ἰώβ, Ψαλμοί, Προφῆται, Ἄσμα ἁσμάτων, Πράξεις Ἀποστόλων, ἐπιστολαὶ Παύλου⁶), ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀρχαίοις κλασσικοῖς, καὶ πρὸ πάντων τῷ Πλάτῳ καὶ τοῖς ἄλλοις Σωκρατικοῖς καὶ τῷ Κικέρῳ. Τοῦτο, π.χ. διαπιστοῦται κατ' ἐξοχὴν ἐν ταῖς Συνόδοις τῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ ἐν ταῖς διαφοραῖς μορφαῖς τῆς Λατρείας καὶ μάλιστα τῇ ἱερᾷ Λειτουργίᾳ, ἥ ἐν τῇ Θεολογίᾳ κατὰ τῶν Ἰουδαίων, τῶν Ἑθνικῶν, τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν σχισματικῶν (Ἰουστῖνος, Διονύσιος Ἀλεξανδρείας, Ὠριγένης κ.λπ.), ἥ ἐν τῷ κατηχητικῷ καὶ τῷ διδακτικῷ διαλόγῳ, ἥ βραδύτερον ἐν τῷ διαλόγῳ μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ τῶν ἀπὸ τῆς Διαμαρτυρήσεως προελθουσῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν, καὶ δὴ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν μορφῇ ἀπολογητικῇ ἢ πολεμικῇ. Περιοριζόμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὡς παράδειγμα ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας τὸν κατὰ τὸν β' αἰῶνα εἰρηνικὸν διάλογον μετὰ τῶν ἐπισκόπων Σμύρνης Πολυκάρπου καὶ Ῥώμης Ἀνίκητου καὶ Βίκτωρος ἐν σχέσει πρὸς τὴν διαφωνίαν περὶ τὸν χρόνον τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, τῶν ἐκατέρωθεν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, «ἐξ ἀποστολικῆς παραδόσεως τὸ καὶ εἰς δεῦρο κρατῆσαν ἔθος φυλαττουσῶν... ἀρχαίου ἔθους παράδοσιν ἐπιτηρουσῶν». Καὶ ναὶ μὲν δὲν ἐπῆλθε συμφωνία μετὰ αὐτῶν, ἀλλ' ὅμως «καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐκοινώνησαν ἑαυτοῖς, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν Εὐχαριστίαν τῷ Πολυκάρπῳ, κατ' ἐντροπὴν δηλονότι, καὶ μετ' εἰρήνης ἀπ' ἀλλήλων ἀπηλλάγησαν, πάσης τῆς Ἐκκλησίας εἰρήνην ἐχόντων, καὶ τῶν τηρούντων καὶ τῶν μὴ τηρούντων»⁷. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι ἀκριβῶς πρὸς διατήρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης καὶ ἐνότητος ἡ ἀποκατά-

6. Βλ. Ε. Economou, The Biblical foundation of Dialogue, ἐν: Les Dialogues oecuméniques..., αὐτόθι, σ. 319 ἐξ.

7. Εὐσεβίου Καισαρείας, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Ε', 23, 1-25, 1. ΒΕΠ 19, 341-344.

στασιν αὐτῆς τυχὸν διαταραχθείσης οἱ ἀρχαῖοι Πατέρες, καὶ πρὸ πάντων ὁ Μ. Ἀθανάσιος καὶ ὁ Μ. Βασίλειος, ἐδίδαξαν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς φιλανθρώπου ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας⁸, δι' ὑπερβάσεως τῆς αὐστηρᾶς κανονικῆς ἀκριβείας, συμφώνως ἄλλως τε καὶ πρὸς τὸν 66 κανόνα τῆς ἐν Κερθαγένῃ Συνόδου (419), ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι «ἴσως... ἡμῶν ἐν ἡμερότητι συναγόντων τοὺς τὰ διάφορα φρονούντας, δώσει αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν πρὸς τὸ ἐπιγνῶναι τὴν ἀλήθειαν»⁹. Ἡ μετάνοια λοιπὸν πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας καὶ διατήρησιν τῆς δογματικῆς ἐνότητος καὶ εἰρήνης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δύναται νὰ εἶναι καρπὸς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ διαλόγου «ἡπίως καὶ εἰρηνικῶς»¹⁰. Τοιουτοτρόπως ἡ ἀρχαία καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, διὰ τῶν ἐξοχωτέρων Πατέρων καὶ τῶν Συνόδων αὐτῆς, ἐχρησιμοποίησεν εὐρέως τὸν διάλογον, συνήθως ὑπὸ τὴν μορφήν ἐρωταποκρίσεων, οὕτω δὲ ἐκτείνεται οὗτος καθ' ὅλην τὴν πατερικὴν περίοδον καὶ διὰ τοῦ μεσαίωνος ἐξικνεῖται μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων¹¹, προσλαβὼν τρεῖς κυρίας μορ-

8. Πρβλ. Α. Ἀλιβιζάτου, Ἡ Οἰκονομία κατὰ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1949. Ι. Κοτσώνη, Προβλήματα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Οἰκονομίας, Ἀθῆναι 1957. Π. Τρεμπέλα, Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1961, τ. 3, σ. 48 ἐξ. Π. καὶ Ν. Μπρατσιώτου, Π. Τρεμπέλα, Κ. Μουρατίδου, Α. Θεοδώρου, Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Οἰκονομία, Ἀθῆναι 1972.

9. Γ. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα Ἱερῶν Κανόνων, Ἀθῆναι 1853, τ. 3, σ. 475.

10. Αὐτόθι, σ. 475 καὶ 476.

11. Συναφῶς καὶ ὁ μητροπολίτης Ἑλβετίας Δαμασκηνὸς γράφει: «Εἰς ὅλον τὸν ἱστορικὸν της βίον ἡ Ὁρθοδοξία διαλέγεται μὲ τοὺς ἀλλοθρήσκους, μὲ τοὺς αἰρετικούς, μὲ τοὺς σχισματικούς καὶ μὲ τοὺς πιστοὺς της, προβάλλουσα τὴν ὀρθόδοξον πίστιν καὶ παράδοσιν ὡς τὴν μόνην βεβαίαν καὶ ἀσφαλῆ ὁδὸν διὰ τὴν αὐθεντικὴν καὶ λυτρωτικὴν βίωσιν τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος. Ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ συνοδικὴ καὶ ἡ πατερικὴ γραμματεία εἶναι ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἓνας τέτοιος διάλογος μὲ τοὺς αἰρετικούς, μὲ τοὺς σχισματικούς καὶ μὲ τοὺς κλονιζομένους πιστοὺς διὰ τὴν μεταστροφὴν καὶ τὴν ἐνίσχυσίν τους ἐν τῇ ὀρθῇ πίστει. Αὐτὴ εἶναι ἡ δυναμικὴ βίωσις τῆς οἰκουμενικότητος τῆς Ὁρθοδόξιας». (Ἐν: Ποιμαντικὴ τῶν Διαλόγων, ἐν Ἐπετηρίδι Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1985, τ. 28, σ. 425). Ἐξ ἄλλου ὀρθῶς ἐγράφη, ὅτι «τὸ πολίτευμα καὶ ἡ οὐσία τῆς Ὁρθοδόξιας ἐπιτρέπουν τὴν ὑπὸ τύπον διαλόγου διαμόρφωσιν καὶ ἀνταλλαγὴν ἀπόψεων ἐπάνω σὲ θέματα ποὺ δὲν ἔχουν ἀποφασισθῇ ἀκόμη ἀπὸ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ὅσον σὲ κανένα ἄλλο ἐκκλησιαστικὸν σχῆμα. Τὸ κριτήριον τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως σὲ συνδυασμὸν μὲ τὰ δογματισθέντα ἀπὸ τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους καὶ ἡ μὴ ἀναγνώρισις κεντρικῆς ἐκκλησια-

φάς. Ἐντεῦθεν εὗρηνται α) πολεμικοὶ διάλογοι, καὶ δὴ διαθρησκειακοὶ εἴτε κατὰ τῶν Ἰουδαίων, εἴτε κατὰ τῶν Ἑθνικῶν κ.λπ., ὡς καὶ κατὰ τῶν αἵρετικῶν καὶ τῶν σχισματικῶν, β) δογματικοφιλοσοφικοί, κατηχητικοὶ καὶ ἄλλοι διδακτικοὶ διάλογοι, καὶ γ) ἀσκητικοὶ καὶ ἀγιογραφικοὶ διάλογοι¹². Τὰ εἶδη ταῦτα τῶν διαλόγων, συμπληρώσασα καὶ διὰ νεωτέρων, χρησιμοποιεῖ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία μέχρι σήμερον.

Ἄλλ' ὅμως ὁ σύγχρονος θεολογικὸς διάλογος προσέλαβε περισσότερον εἰρηνικόν, μεθοδικόν καὶ ἐπιστημονικόν χαρακτῆρα διὰ τῆς ἐπισήμου εἰσόδου εἰς αὐτὸν τῶν Ὁρθοδόξων, τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων. Εἰδικῶς ἡ εἰσοδος εἰς αὐτὸν ὁλοκλήρου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας προσεπόρισεν αὐτῷ αὐξουσαν εὐρύτητα καὶ ἀποτελεσματικότητα καὶ ἀπετέλεσεν ἀναμφιβόλως θετικὴν συμβολὴν εἰς τὰς διαχριστιανικὰς σχέσεις καὶ εἰς τὴν καθόλου προώθησιν τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος. Ἡ πρὸς ταύτην κίνησις ἤρξατο μὲν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ λήγοντος αἰῶνος ἡμῶν, ἀλλὰ κυρίως ἐσυστηματοποιήθη καὶ ἐνετάθη πρωτοβουλία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηνᾶγόρου Α' (1949-1972) καὶ ἀποφάσει τῶν κατὰ τόπους Αὐτοκεφάλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν τεσσάρων πρώτων Πανορθοδόξων Διασκέψεων ἐν Ῥόδῳ καὶ Σαμπεζῦ Γενεύης (1961-1968). Τοῦτο δέ, καθ' ὅσον ἡ σύγχρονος Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία σύνειδεν ἐαυτὴν ὡς ἔχουσαν τὸ διπλοῦν ἱερὸν καθῆκον, ὅπως ἔνθεν μὲν διαφυλάξῃ τὴν «παρακαταθήκην» (Α' Τιμ. 6,20) καὶ τὸν θησαυρὸν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς χάριτος, ὃν ἐκληρονόμησεν ἀπὸ καὶ διὰ τῆς Ἀποστολικῆς

στικῆς ἐξουσίας σὲ συνάρτησιν μὲ τὴν εἰλικρίνειαν, τὸν ἀλληλοσεβασμὸν, τὴν ἐλευθερίαν σκέψεως καὶ ἐκφράσεως, ἀποτελοῦν ἐγγύησιν καὶ στοιχεῖον τοῦ διαλόγου». (Α. Δελγκωστοπούλου, μν. ἔ. σ. 117).

12. Π.χ. δείγματα αὐτῶν βλ. ἐν Ἱ. Καρμίρη, μν. ἔ. σ. 11. Πρβλ. καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Διάλογος περὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν διὰ δυοῖν προσώπων, PG 75, 657. M. Buber, *Das dialogische Prinzip*, Heidelberg 1962. R. Hirzel, *Der Dialog*, Hildesheim 1963. M. Hoffmann, *Der Dialog bei den christlichen Schriftstellern der ersten vier Jahrhunderte*, Berlin 1966. B. R. Voss, *Der Dialog in der frühchristlichen Literatur*, München 1970. H. Meyer, *Ökumenische Dialogue auf Weltenebene*, ἐν «Una Sancta» 36 (1981) 132 ἐξ. H. Meyer, H. Urban, L. Vischer, *Dokumente wachsender Übereinstimmung. Sämtliche Berichte und Konsenstexte interkonfessioneller Gespräche auf Weltebene 1931-1982*. Paterborn-Frankfurt 1983. Μητροπολίτου Ἐλβετίας Δαμασκηνοῦ, *Θεολογικοὶ διάλογοι I*, Θεσσαλονίκη 1986.

Παραδόσεως, και να υπερασπίση αυτόν, ἔνθεν δὲ να κηρύξη και μεταδώση αὐτὸν εἰς τὸν ἐντὸς και ἐκτὸς αὐτῆς κόσμον, «μαθητεύουσα» αὐτόν, ὡς ἀληθῆς «ἀπόστολος» (Ματθ. 28, 19), διὰ τῶν εἰς τὴν διάθεσίν της μέσων και μάλιστα διὰ τοῦ διαλόγου. Τοῦτο ἐξέφρασεν ἐπισήμως και ὑπευθύνως ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐν ἐγκυκλίῳ της τοῦ ἔτους 1971, ἐν ᾗ γράφει: «Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ὑπῆρξε πάντοτε πρόθυμος νὰ ἔλθῃ εἰς διάλογον μετὰ τῶν ἑτεροδόξων και δώση λόγον και μαρτυρίαν περὶ τῆς ἑαυτῆς ὀρθοδόξου πίστεως και ἐλπίδος. Ὁ διάλογος εἶναι ὑποχρέωσις, διότι ὑποχρέωσις εἶναι ἡ μαρτυρία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως... Πρώτιστος σκοπὸς (τοῦ διαλόγου και) τῶν μετὰ τῶν λοιπῶν Ὁμολογιῶν ἐπαφῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι ἡ μαρτυρία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως και τῆς ὑψίστης διὰ τὸν Χριστιανισμόν σημασίας και ἀξίας τῆς ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ διασπασθείσης ἀνοθεύτου ἀρχαίας Παραδόσεως. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ὡς οὕσα ἡ ἀληθῆς συνέχεια τῆς ἡνωμένης μιᾶς, ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὀφείλει, δίδουσα τὴν μαρτυρίαν αὐτῆς πρὸς ὅλον τὸν χριστιανικὸν κόσμον, νὰ ἀποτελέσῃ τὸ βασικὸν σημεῖον συναντήσεως ὁλοκλήρου τοῦ διηρημένου χριστιανικοῦ κόσμου»¹³. Καὶ δὲν προσφέρει μόνον τὴν μαρτυρίαν της εἰς τοὺς ἑτεροδόξους, ἀλλὰ συνάμα και τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς ὡς κληρονόμου και συνεχιστοῦ τῆς πίστεως, τῆς τάξεως, τῆς λατρείας και τοῦ ἡθους τῆς ἀρχαίας ἡνωμένης Ἐκκλησίας, τῆς φερούσης τὴν σφραγίδα τῶν Ἀποστόλων, τῶν Πατέρων και τῶν Συνόδων. Τοῦτο δὲ τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ πᾶσαι αἱ Ἐκκλησίαι και Ὁμολογίαι ἔχουσι κοινὴν καταγωγὴν, κοινὸν παρελθόν, κοινὴν ἱστορίαν, ἔχουσι δηλαδὴ τὴν κοινὴν Παράδοσιν τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπανασυνάντησις και, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος, και ἡ ἐπανάνωσις τῆς διασπασθείσης Χριστιανοσύνης, τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας θεωρουμένης ὑπὸ πολλῶν συγχρόνων θεολόγων, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν G. Florovsky, ὡς ζώσης ἐνσαρκώσεως τῆς ἀδιακόπου ταύτης Παραδόσεως ἔν τε τῇ σκέψει και τῇ θεωρίᾳ και τῇ ἐκκλησιαστικῇ ζωῇ και πράξει. Πράγματι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, μὴ γνοῦσα τὴν ἐν δυτικῇ ἐννοίᾳ «μεταρρυθμίσιν» ἢ οὐσιώδη τινὰ ἀλλαγὴν, ταυτίζει ἑαυτὴν πρὸς τὴν «μίαν, ἀγίαν, καθολικὴν και ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν», ζῶσα ἐν ἀδιακόπῳ συνεχείᾳ τῆς ἀρχαίας ζώσης Παραδόσεως ἐκείνης, ἐν ἀδιακόπῳ ἱστορικῇ συνεχείᾳ και ἐνότητι πρὸς τὸ ἐνδοξον παρελθόν αὐτῆς, και ἐντεῦθεν σύνειδε τὸ βασικόν της χρέος τῆς οἰκουμενικῆς μαρτυρίας και

13. Παρὰ Π. Τρεμπέλα, Ἐπὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως και τῶν θεολογικῶν διαλόγων ἡμερίσιμα ἔγγραφα, Ἀθῆναι 1972, σ. 6, 8.

προβολῆς τῆς ἐαυτῆς αὐθεντικῆς Παραδόσεως. Διὰ ταῦτα θεωρεῖται εὐλόγως ὑπὸ πολλῶν ἡ Ὁρθοδοξία ὡς «ἡ μέση χρυσῇ ὁδῷ καὶ βάσις διὰ τὴν ἐπανάνωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ»¹⁴.

Ἄλλὰ διὰ τὴν προπαρασκευὴν τοῦ πανορθοδόξου ἐκκλησιαστικο-θεολογικοῦ διαλόγου μετὰ τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ διὰ τὴν διαμόρφωσιν καὶ διοργάνωσιν τῆς ὅλης Οἰκουμενικῆς Κινήσεως πρωταρχικὴν καὶ θεμελιώδη σημασίαν κέκτηται τὸ περίφημον Διάγγελμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ ἔτους 1920 «πρὸς τὰς ἀπανταχοῦ Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ..., μὴ λογιζομένας ἀλλήλας ὡς ξένας καὶ ἀλλοτρίας, ἀλλ' ὡς συγγενεῖς καὶ οἰκείας ἐν τῷ Χριστῷ» (Ἐφεσ. 3,6), ἀγνωρισθέντος οὕτω τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτῆρος τῶν διαφόρων χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν καὶ τῆς συνυπάρξεως καὶ τοῦ διαλόγου αὐτῶν μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Πρὸς τῇ θεωρητικῇ δὲ σημασίᾳ κέκτηται καὶ πρακτικὴν σπουδαιότητα «ἡ τοιαύτη (τῶν Ἐκκλησιῶν) προσέγγισις, οὔσα τὰ μάλα εὐκταία καὶ ἀναγκαία καὶ πολυχῶς χρήσιμος εἷς τε τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον ἐκάστης τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ σώματος, καὶ εἰς παρασκευὴν καὶ διευκόλυνσιν τῆς πλήρους ποτέ, σὺν Θεῷ, καὶ εὐλογημένης ἐνώσεως»¹⁵. Καὶ ἐν ἐτέρᾳ ἐγκυκλίῳ του πρὸς τὰς Αὐτοκεφάλους Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας κατὰ τὸ ἔτος 1952 τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐπισημαίνει, ὅτι τὸ ἀνοιγμα τῆς Ὁρθοδοξίας πρὸς τὸν ἑτερόδοξον κόσμον σκοπὸν ἔχει «ἵνα γνωρίσῃ καὶ μεταδῶ τοῖς ἑτεροδόξοις τὸν πλοῦτον τῆς πίστεως, τῆς λατρείας καὶ τῆς ὁργανώσεως αὐτῆς καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἄμα καὶ ἀσκητικὴν αὐτῆς πεῖραν»¹⁶.

Βραδύτερον προωθήθη ἐπισημότερον, πανορθοδόξῳ ἀποφάσει, ἡ προπαρασκευὴ τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλη-

14. Μητροπολίτου Κορίνθου Παντελεήμονος Καρανικόλα, Ἡ Ὁρθοδοξία καὶ τὸ μέλλον της. Ἄρθρον ἐν τῷ περιοδικῷ «Εὐθύνη» 15 (1986) 575.

15. Ἰω. Καρμίρη, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τ. II², σ. 1055 ἐξ. Ἀπὸ οἰκουμενικῆς ἐπόψεως τὸ Διάγγελμα τοῦτο «εὐρηται εἰς τὴν βάσιν τῆς ὅλης Οἰκουμενικῆς Κινήσεως καὶ ἀποτελεῖ τὴν καθ' ὕλην προϋπόθεσιν τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν» (Μητροπολίτου Μύρων Χρυσοστόμου, Ἡ θέσις τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὸν σύγχρονον χριστιανικὸν κόσμον, Ἀθῆναι 1985, σ. 30), θεωρούμενον γενικώτερον ὑπὸ πολλῶν θεολόγων, ὅτι «it was the starting point of the Ecumenical Movement» (D. Konstantelos, μν. ἔ. σ. 49).

16. Ἰω. Καρμίρη, αὐτόθι, σ. 1059.

σιῶν διὰ τοῦ εἰσαχθέντος ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηνᾶγορου Α' τοῦ νέου θεσμοῦ τῶν Πανορθοδόξων Διασκέψεων, ἤτοι τῆς Α' ἐν Ῥόδῳ τοῦ 1961, τῆς Β' ἐν Ῥόδῳ τοῦ 1963, τῆς Γ' ἐν Ῥόδῳ τοῦ 1964, καὶ τῆς Δ' ἐν Σαμπεζὺ Γενεύης τοῦ 1968. Οὕτως ἐν μὲν τῇ Α' Πανορθοδόξῳ Διασκέψει ἀπεφασίσθη ἡ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Πατριαρχικοῦ διαγγέλματος τοῦ 1920 «μελέτη τῶν τρόπων προσεγγίσεως καὶ ἐνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν προοπτικῇ πανορθοδόξῳ καὶ ἡ προπαρασκευὴ θεολογικοῦ μετ' αὐτῶν διαλόγου, καὶ δὴ μετὰ τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, μετὰ τῶν ἐλασσόνων ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν, τῆς Παλαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ μετὰ τῶν ἐκ τῆς Μεταρρυθμίσεως προελθουσῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν, καὶ εἰδικῶς τῆς Ἀγγλικανικῆς καὶ τῆς Λουθηρανικῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν», ὡς ἐκφράσεως τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κινήσεως¹⁷. Ἡ δὲ Γ' Πανορθόδοξος Διάσκεψις (1964) ἐπανέλαβεν, ὅτι «ἡ ἀγία ἡμῶν Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία διακηρύττει εὐθαρσῶς τῷ κόσμῳ ἔτι ἅπαξ, ὅτι ἐπιθυμεῖ πάντοτε τὰς μεθ' ὅλων τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν ἀγαθὰς σχέσεις ἐπ' οἰκοδομῇ τῆς ἐνότητος τῶν χριστιανῶν ἐν τῇ μιᾷ, ἀγίᾳ, καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸ ῥῆμα Αὐτοῦ «ἵνα πάντες ἕν ὦσιν»¹⁸. Ὡσαύτως καὶ ἡ Δ' Πανορθόδοξος Διάσκεψις (1968) εἶχεν ὡς θέμᾱ τὴν προώθησιν τοῦ διαλόγου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, καὶ πρὸς τοῦτο ἐποίησατο «θεώρησιν τῆς μέχρι τοῦδε σημειωθείσης προόδου, ὡς καὶ τοῦ δέοντος ἐφεξῆς γενέσθαι ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν σχέσεων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν Ἐκκλησιῶν: Ῥωμαιοκαθολικῆς, Ἀγγλικανικῆς, Παλαιοκαθολικῆς, Ἀντιχαλκηδονείων καὶ Λουθηρανῆς, ὡς καὶ ἐξέτασιν τοῦ τρόπου τῆς συστηματικωτέρας καὶ πληρεστέρας ὀρθοδόξου προσφορᾶς εἰς τὸ ἔργον τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν»¹⁹.

Ὅλως δὲ ἰδιαιτέραν ἀξίαν κέκτληται καὶ αἱ ἀποφάνσεις τῶν Προσυνοδικῶν Πανορθοδόξων Διασκέψεων, πρώτης καὶ τρίτης, περὶ τῆς μεγάλης σπουδαιότητος

17. Αὐτόθι, σ. 1082-1083. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Α' Πανορθόδοξος Διάσκεψις τῆς Ῥόδου, Ἀθῆναι 1961. «Θεολογία» 32 (1961) 511-512.

18. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Γ' Πανορθόδοξος Διάσκεψις τῆς Ῥόδου. Ἐν τῇ σειρᾷ αὐτοῦ: «Ὁρθοδοξία καὶ Ῥωμαιοκαθολικισμός», Ἀθῆναι 1965, τ. II, σ. 97. Τοῦ αὐτοῦ, Μνημεῖα, τ. II², σ. 1089.

19. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Δ' Πανορθόδοξος Διάσκεψις, Ἀθῆναι 1968, σ. 38-45, ὡς καὶ ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 45 (1968) 433.

και σκοπιμότητος και ωφελείας — διά τε τήν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν και διὰ τὰς μεθ' ὧν διαλέγεται ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας — τοῦ διεξαγομένου μεταξὺ αὐτῶν διαλόγου. Οὕτως ἡ Α' Προσυνοδική Πανορθόδοξος Διάσκεψις, συνελθοῦσα ἐν Σαμπεζὺ τὸ 1976, ἐξῆρε τὰ ἀγαθὰ τοῦ διαλόγου δι' ὅλας τὰς διαλεγόμενας Ἐκκλησίας, ὑπογραμμίζουσα ἰδιαιτέρως, ὅτι «ὁ διάλογος ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν πολὺ μεγάλην ἀντιστοιχίαν τῆς Ὁρθοδοξίας και τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὡς και τὸ πνευματικὸν μεγαλεῖον, τὴν εὐαγγελικὴν προσπάθειαν, τὴν θεολογικὴν σοβαρότητα τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως, ἴσως δὲ και ὠρισμένας συμπληρωματικὰς τῶν ἰδικῶν μας ὁψεις πνευματικῆς ζωῆς»²⁰. Ὁμοίως και ἡ συνελθοῦσα αὐτόθι τὸ 1986 Γ' Προσυνοδική Πανορθόδοξος Διάσκεψις ἐξαίρει τὴν ἀξίαν τῶν διαλόγων και ἐπισημαίνει, ὅτι «οἱ σύγχρονοι διμερεῖς θεολογικοὶ διάλογοι, κηρυχθέντες ὑπὸ Πανορθόδοξων Διασκέψεων, ἐκφράζουν τὴν ὁμόθυμον ἀπόφασιν πασῶν τῶν κατὰ τόπους ἁγιωτάτων Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὕψιστον χρέος νὰ συμμετέχουν ἐνεργῶς και συνεχῶς εἰς τὴν διεξαγωγὴν αὐτῶν, ἵνα μὴ παρκαλύπῃται ἡ ὁμόφωνος μαρτυρία τῆς Ὁρθοδοξίας πρὸς δόξαν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ»²¹.

Ἐπὶ τούτοις ἄξιον ἰδιαιτέρας και πάλιν ἐξάρσεως και ἀναγνωρίσεως εἶναι, ὅτι διὰ τὸ ἀνοιγμα και τὸν εἰλικρινῆ διάλογον τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἑτεροδόξων εἰργάσθησαν πολλοὶ ἐπιφανεῖς ὀρθόδοξοι ἱεράρχαι και θεολόγοι, ἀλλ' ὅμως πάντας ὑπερέβαλεν, ὡς προελέχθη, ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀθηναγόρας Α' (1949-1972). Δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀμβιβολία, ὅτι οὗτος συνέβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν διεύρυνσιν και ἐμβάθυνσιν τῶν μεταξὺ Ὁρθόδοξων και ἑτεροδόξων

20. Μητροπολίτου Ἑλβετίας Δαμασκηνοῦ, μν. ἔ. σ. 19-20.

21. «Ἐπίσκεψις» 17 (1986) 369 τῆς 15.12.1986, σ. 9. Ἐπὶ πλέον «ἡ Γ' Προσυνοδική Πανορθόδοξος Διάσκεψις διέλυσε κάθε παρεξήγηση σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν παρουσία τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας μέσα στὴν Οἰκουμενικὴ Κίνησιν και τὴν συμμετοχὴ της στὸ Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν. Τὸ κείμενο «Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία και Οἰκουμενικὴ Κίνησις» ἀποτελεῖ μιὰ ἐπιβεβαίωση τῆς ὀρθόδοξου θελήσεως νὰ συμπορευθῇ μὲ ἄλλες ἀδελφές Ἐκκλησίες στὸν δρόμο· ποὺ ὁδηγεῖ πρὸς τὴν χριστιανικὴ ἐνότητα. Πρόκειται γιὰ μιὰ βούλησιν ποὺ πηγάζει ἀπ' τὸ οἰκουμενικὸ πνεῦμα τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν ῥοτὴ τῆς ἱστορίας της, πάντοτε ἀγωνίστηκε γιὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος». (Γ. Τσέτση, Οἰκουμενικὰ ἀνάλεκτα, Κατερίνη-Θεσσαλονίκη 1987, σ. 161).

σχέσεων καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ παγίωσιν τοῦ μεταξὺ αὐτῶν διαλόγου. Εἰς τὸν Πατριάρχην τοῦτον ὀφείλεται προσέτι ἡ διάκρισις τοῦ διαλόγου τούτου εἰς τὸν οὕτως ἀποκληθέντα «διάλογον τῆς ἀγάπης» καὶ εἰς τὸν ἐν κυριολεξίᾳ «θεολογικὸν διάλογον τῆς ἀληθείας». Ὁ πρῶτος χρησιμοποιοῖται ἐν τῷ προπαρασκευαστικῷ σταδίῳ ὡς μέσον καὶ ὄργανον πρὸς τὸν κυρίως θεολογικὸν διάλογον τῆς ἀληθείας, μὴ δυνάμενος ὅμως νὰ ὑποκαταστήσῃ αὐτόν, ἀλλ' ἀπλῶς χρησιμεύων πρὸς προλείανσιν τοῦ ἐδάφους καὶ προετοιμασίαν τοῦ τελευταίου, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἀληθὴς καὶ γνησίᾳ ἀγάπη εἶναι ἀχωρίστως συνηνωμένη μετὰ τῆς ἀληθοῦς καὶ ὀρθῆς πίστεως. Ὡσαύτως ὁ διάλογος τῆς ἀγάπης ἀποσκοπεῖ καὶ εἰς τὴν συνεργασίαν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ πεδίου πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν μεγάλων κοινωνικῶν προβλημάτων τοῦ παρόντος. Πρὸ πάντων ὁ διάλογος τῆς ἀγάπης ἐχρησιμοποιήθη ἐντόνως καὶ ἐπιμόνως καὶ εἰλικρινῶς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου, ὁδηγήσας εἰς τὴν ἄρσιν τῶν ἀμοιβαίων ἀναθεμάτων τῶν Ἐκκλησιῶν παλαιᾶς καὶ νέας Ῥώμης (1965) καὶ τοῦ σχίσματος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης (τοῦ ια' αἰῶνος) καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν εὐνοϊκῶν προϋποθέσεων διὰ τὴν προσέγγισιν καὶ συνδιαλλαγὴν τῶν δύο τούτων πρεσβυγενῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ διαλόγου τῆς ἀληθείας μεταξὺ αὐτῶν. Ἀλλ' ὅμως ὁ διάλογος τῆς ἀγάπης δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμᾶται καὶ ὑπερτονίζεται, διότι, ὡς ἐδιδάχθη, «ἡ εἰλικρινὴς χριστιανικὴ ἀγάπη περιλαμβάνει καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἀπάντων τῶν δογμάτων αὐτοῦ»²², δι' ὃν λόγον κατ' οὐσίαν «δὲν ὑπάρχει διάλογος τῆς ἀγάπης ἄνευ τοῦ διαλόγου τῆς ἀληθείας»²³, ὅπως καὶ τὰνάπαλιν, καθ' ὅσον ἡ ἀγάπη δέον ἀπαραιτήτως νὰ προηγῇται καὶ νὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὸν διάλογον τῆς ἀληθείας, οὕσα «ἀνυπόκριτος», κατὰ τὸν Ἀπόστολον (Ῥωμ. 12, 9). Μόνον «ἀληθεύοντες ἐν τῇ ἀγάπῃ» (Ἐφεσ. 4, 15), δυνάμεθα νὰ χωρήσωμεν εἰς τὸν θεολογικὸν διάλογον τῆς ἀληθείας, ἥτις ἀλήθεια εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀγάπης. Κύριος σκοπὸς τοῦ διαλόγου τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ θεία ἀλήθεια, ἥτις δύναται νὰ «ἐλευθερώσῃ ἡμᾶς» (Ἰωάν. 8, 32), λαμβανομέ-

22. Ἀπάντησις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν ἐγκύκλιον τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ', ἐν: «Ἡ περὶ τῶν σχέσεων τῶν Αὐτοκεφάλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ περὶ ἄλλων γενικῶν ζητημάτων πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ ἐγκύκλιος τοῦ 1902, αἱ πρὸς αὐτὴν ἀπαντήσεις τῶν ἁγίων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ἀνταπάντησις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Κωνσταντινούπολις 1904, σ. 39.

23. Ιουστ. Πόποβιτς, Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ ὁ Οἰκουμενισμός, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 227.

νου πάντοτε ὑπ' ὧσιν ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι μία καὶ «οὐ δυνάμεθά τι κατ' αὐτῆς, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτῆς» (Β' Κορ. 13,8). Ὡς δὲ διεκήρυξε καὶ ὁ νῦν Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Δημήτριος, ὁ μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Ῥωμαιοκαθολικῶν διάλογος, «ἀκριβῶς διότι εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι διάλογος πίστεως καὶ ἀληθείας, ὁφείλει νὰ μὴν ἀπομακρύνεται οὐδὲ 'κατὰ ἰῶτα ἐν ἡμίαν κεραίαν' (Ματθ. 5, 18) ἀπὸ τὴν θείαν Ἀποκάλυψιν καὶ ἀπὸ τὰς δύο μοναδικὰς ἐκφορὰς αὐτῆς, ἥτοι τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν ἱερὰν Παράδοσιν, ὡς ἀποφθεγματοποιοῦνται εἰς τὰ δόγματα καὶ βιοῦνται εἰς τὴν λειτουργικὴν ζωὴν καὶ πρᾶξιν»²⁴.

Πρὸς τούτοις ὁ μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν διάλογος δέον ὅπως διεξάγεται ἄνευ ὑστεροβουλιῶν ἁλλοτριῶν, ἀλλ' «ἐν καθαρᾷ συνειδήσει» (Α' Τιμ. 3, 9. Β' Τιμ. 1, 3) καὶ μετ' εἰλικρινείας καὶ «ἀγάπης ἐκ καθαρᾶς καρδίας καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου» (Α' Τιμ. 1, 5. Β' Τιμ. 2, 22. Α' Πέτρ. 1, 22). Πρὸ πάντων ἀπαγορεύεται πᾶσα κατάχρησις τοῦ διαλόγου τῆς ἀγάπης πρὸς σκοποὺς προπαγανδιστικoὺς καὶ προσηλυτιστικoὺς διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ λεγομένου «λαϊκοῦ οἰκουμενισμοῦ ἐκ τῶν κάτω» ἢ «οἰκουμενισμοῦ τῆς βάσεως», ἀντὶ διὰ τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου τῆς ἀληθείας. Ὅταν εὐρίσκηται πρὸ τοιούτων περιπτώσεων οὐχὶ ἀνυστεροβόλου καὶ ἐντίμου οἰκουμενισμοῦ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἀναγκάζεται νὰ ἀμύνεται καὶ νὰ ρυθμίζει τὰς σχέσεις της καθόλου πρὸς τὰς ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας ὡς

24. Καὶ ὁ Πατριάρχης συνεχίζει γενικώτερον: «Συνέπεια τοῦ στοιχείου τούτου εἶναι, ὅτι ὁ διάλογος ἡμῶν δὲν δύναται, οὐδ' ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι μορφή ἀναζητήσεως λύσεων, συμβιβασμῶν, σκοπιμοτήτων καὶ διεξόδων, ἐν ἀπομονώσει καὶ ἀποκοπῇ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος καὶ ἀπὸ τῶν δεδομένων καὶ ἐμπειριῶν αὐτοῦ. Ἡ ἔνωσις δὲν εἶναι τεχνικὸν κατασκευασμα τῆς σήμερον ἢ αὐτοσχέδιον μελλοντολογικὸν δημιούργημα, ἀλλ' ἀπόρροια τοῦ ἐν Χριστῷ καὶ κατὰ Χριστὸν βιωθέντος παρελθόντος, ἀπηλλαγμένου, ὡς εἰκός, τῶν προτέρων ὑπερβολῶν καὶ τῶν ἀρνητικῶν στοιχείων αὐτοῦ. Καὶ βεβαίως, ὡς ὕστατον στοιχεῖον, δέον ὅπως διατηρῆται εἰς τὴν μνήμην πάντων μονίμως καὶ ἀμετακινήτως, ὅτι ἡ τελικὴ κρίσις ἐφ' ὧσιν τῶν ἐν τῷ διαλόγῳ διεξαγομένων καὶ τῶν ἐν τέλει ἐπιτευχθησομένων ἀπόκειται μὲν εἰς τὰς Ἐκκλησίας, ὡς διοικοῦντα καὶ ἀποφαινόμενα ὄργανα θείας ἐμπνεύσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πιστὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ. Οὗτος, μὲ τὸ ἀλάνθαστον κριτήριον τῆς ἑαυτοῦ πίστεως καὶ τὴν συμμαρτυρίαν τῆς ἑαυτοῦ συνειδήσεως, ἀποδέχεται μὲν τὰ θεαρέστως ἀποφασιζόμενα, ἀπορρίπτει δὲ τὰ μὴ θεοπρεπῶς κατασκευαζόμενα». (Προσφώνησις τοῦ Πατριάρχου πρὸς τὴν ἀντιπροσωπείαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης τῇ 30.11.1984 ἐν Φαναρίῳ. Ἐν: «Ἐπίσκεψις» ἀριθμ. 326 τῆς 1.12.1984).

θετικὰς μὲν ἔναντι τῶν ἀκολουθουσῶν θετικὴν γραμμὴν ἔναντι αὐτῆς, ὡς θέσεις δὲ ἀμύνης καὶ προφυλάξεως ἔναντι τῶν μὴ ἀκολουθουσῶν θετικὴν γραμμὴν ἔναντι αὐτῆς. Ἐν τοιαύταις περιπτώσεσιν ἐνδείκνυται, ὅπως κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διαλόγων γίνεται «μετατόπισις τοῦ κέντρου τοῦ βάρους κατὰ τὴν ἐπιλογὴν τῶν θεμάτων ἀπὸ τὰ ἐνοῦντα εἰς τὰ χωρίζοντα τὰς ἐν διαλόγῳ Ἐκκλησίας θεολογικὰ ζητήματα καὶ δὴ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Ἐκκλησιολογίας»²⁵.

Ἐν κατακλιθεὶς δέον νὰ προστεθῇ, ὅτι ἀναμφιβόλως ὁ μετὰ τῶν ἐτεροδόξων διάλογος θὰ παρουσιάσῃ πολλὰς καὶ μεγάλας δυσχερεῖας, συνεπεία τῶν ὁποίων ὁ ῥυθμὸς τῆς διεξαγωγῆς αὐτοῦ θὰ εἶναι βραδύς. Οὕτως ἐκ τῶν ἐξ ἐτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, μεθ' ὧν ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία διεξάγει νῦν θεολογικὸν διάλογον, ἐγγύτερον πρὸς αὐτὴν ἴστανται κατὰ τε τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν, τὴν λατρείαν, τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα καὶ τὸ ἥθος αἱ μὴ ἐξεταζόμεναι ἐνταῦθα τρεῖς Ἐκκλη-

25. Σημειωθήτω ἐνταῦθα ὅτι περὶ τὸ θεματολόγιον τῶν διαλόγων ἡσχολήθη προσφάτως ὁ μητροπολίτης Ἑλβετίας Δαμασκηνὸς ἐν τοῖς ἐν ἀρχῇ μνημονευθεῖσι «Θεολογικοῖς Διαλόγοις» αὐτοῦ (σ. 81 ἐξ.), ὑποστηρίζων ὀρθῶς ὅτι «θὰ ἦτο ὅπωςδήποτε προτιμότερα ἢ ἑναρξίς τῶν διμερῶν διαλόγων ἐκ τῶν χωριζόντων τὰ διαλεγόμενα μέρη σημείων, διότι ἐπ' αὐτῶν ἔχουσι διαμορφωθῇ κατὰ τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν τὰ πλαίσια τῆς κατ' ἀκρίβειαν αὐστηρότητος καὶ τῆς κατ' ἐπιείκειαν οἰκονομίας. Τὰ παραδεδομένα αὐτὰ πλαίσια, μὴ δυνάμενα νὰ ἀγνοηθῶσι κατὰ τοὺς διμερεῖς διαλόγους, θὰ προσέφερον ὅχι μόνον κριτήρια τῶν θεολογικῶν συζητήσεων, ἀλλὰ καὶ μετριοπαθεῖ ἐκ τοῦ παρελθόντος πρότυπα πρὸς ἐπίσπευσιν τῆς πορείας πρὸς τὴν ἐνότητα. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο εἰς τὸν διμερῆ λ.χ θεολογικὸν διάλογον Ὁρθοδοξίας καὶ Ῥωμαιοκαθολικισμοῦ θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ προταχθῶσιν αἱ θεολογικαὶ συζητήσεις ἐπὶ τῶν χωρίζουσῶν σοβαρωτέρων διαφορῶν, ἡτοι τοῦ Filioque καὶ τοῦ παπικοῦ πρωτείου, διότι δι' αὐτῆς ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπηρεάζεται ἡ θεολογικὴ προσέγγισις καὶ ἀνάπτυξις ὅλων τῶν ἐπιλεγέντων εἰς τὸν σύγχρονον διάλογον θεμάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ ἦτο δυνατὸς ὁ εὐχερέστερος καθορισμὸς τῶν κριτηρίων διεξαγωγῆς τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μετριοπαθῶν προτύπων τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος (σ. 81). Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πρὸς τὴν ἐνότητα πορεία εἶναι ὅπωςδήποτε ἀναγκαῖον νὰ διέλθῃ ἐκ τῶν χωρίζουσῶν τὰς δύο Ἐκκλησίας σοβαρῶν διαφορῶν καθιστᾷ σαφές, ὅτι ἡ πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐνότητος συντομωτέρα ὁδὸς σηματοδοτεῖται σαφέστερον διὰ τῶν διαφορῶν τούτων καὶ ὅχι διὰ τῆς γενικῆς ὀριοθετήσεως τῶν πλαισίων τῆς ἐφ' ὅλων τῶν θεμάτων κοινῆς διδασκαλίας τῶν δύο Ἐκκλησιῶν». [Αὐτόθι, σ. 81 ἐξ. Βλ. καὶ ἡμετέραν βιβλιοκρισίαν τῆς πραγματείας ταύτης ἐν τῇ «Ἐκκλησίᾳ» 64 (1987) 216, ἐνθα καὶ ἡ ἡμετέρα σύμφωνος θέσις].

σίαι: τῶν Ἀντιχαλκηδονείων, τῶν Παλαιοκαθολικῶν καὶ τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν, ἐνῶ ἀντιθέτως αἱ ὑπὸ τῶν ἐξεταζομένων ἐνταῦθα Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν: τῶν Λουθηρανῶν, τῶν Καλβινιστῶν καὶ τῶν Ἀγγλικανῶν ἀφίστανται πᾶσαι εἰς σημαντικὸν βαθμὸν ἀπὸ τῆς Ὁρθοδοξίας, δι' ὃν λόγον ὁ μετ' αὐτῶν διάλογος θὰ εἶναι δυσχερὴς καὶ βραδύς. Τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει νὰ προβληματίζη καὶ ἀπογοητεύη ἡμᾶς, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ὁδός, ἣν ὀφείλει νὰ διανύσῃ ὁ διάλογος οὗτος, εἶναι μακρὰ καὶ δύσβατος καὶ μεστή πολλῶν καὶ μεγάλων ἐμποδίων. Τὸ μέγα χάσμα, τὸ ὅποσον τόσοι αἰῶνες διήνοιξαν καὶ διηύρυναν μεταξὺ τῶν χριστιανῶν οἱ γνωστοὶ ἱστορικοὶ ἀνθρώπινοι παράγοντες, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γεφυρωθῇ ταχέως καὶ εὐχερῶς. Ὑπομιμνήσκομεν τὰ μεγάλα σχίσματα: Νεστοριανικὸν (431), Μονοφυσιτικὸν (451), Παπικὸν (867 καὶ 1054), Προτεσταντικὸν (1517) καὶ Παλαιοκαθολικὸν (1870), ὡς καὶ τὰς καταλυτικὰς ἐπιπτώσεις αὐτῶν ἐπὶ τῶν σχέσεων τῶν Ἐκκλησιῶν. Παρὰ ταῦτα ὅμως εὐελπιστοῦμεν, ὅτι, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος, θὰ διανύσῃ καὶ τὸ ὑπόλοιπον τῆς πρὸς τὴν ἐνότητα ἀγούσης ὁδοῦ ἡ Ὁρθοδοξία, ἥτις, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἔχει ἀποφασίσει τοῦτο πανορθόδοξως, καὶ ἐπὶ πλεόν ἔχει βεβαίως ὑπ' ὄψει τῆς τὸν αἰώνιον λόγον τοῦ Σωτῆρος: «οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω εὐθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ» (Λουκ. 9, 62). Συνεπῶς θὰ συνεχίσῃ τὰς φιλενωτικὰς τῆς προσπάθειάς πρὸς ἐπανένωσιν τῆς διηρημένης Χριστιανοσύνης διὰ τε τοῦ ὀριζοντίου οἰκουμενισμοῦ ἐν χώρῳ, ὡς καὶ διὰ τοῦ κατακορύφου οἰκουμενισμοῦ ἐν χρόνῳ, δηλαδὴ διὰ τῆς κοινῆς ἐπιστροφῆς πασῶν τῶν διαλεγόμενων Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν εἰς τὴν πίστιν καὶ τάξιν καὶ παράδοσιν ἐν γένει τῆς ἀρχαίας ἡνωμένης καὶ ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας. Καὶ ἀκριβῶς ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἔχει υἱοθετήσῃ καὶ ἐφαρμόζει προεχόντως τὸν ἐπὶ τῆς ἀκαινοτομήτου ἱερᾶς Παραδόσεως τῆς ἡνωμένης πρὸ τοῦ λατινικοῦ σχίσματος Ἐκκλησίας (τοῦ θ' καὶ τοῦ ια' αἰῶνος) ἐρειδόμενον οἰκουμενισμὸν ἐν χρόνῳ, ὃν χρησιμοποιεῖ ὡς ἴδιον ἑαυτῆς Ὁρθόδοξον Οἰκουμενισμὸν²⁶.

Ἡ αἰσιόδοξος αὕτη προοπτικὴ ἐδράζεται ἐπὶ τῆς γενικῆς ἀντικειμενικῆς ἐξετά-

26. Προστεθῇτω ἐνταῦθα καὶ ἡ περὶ τῆς οἰκουμενικῆς διαστάσεως καὶ «τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως» γενικωτέρα ὁρθὴ διαπίστωσις τοῦ E. Benz, *Geist und Leben der Ostkirche*, Hamburg 1957, σ. 166, ὅτι «der Orthodoxen Kirche ein spontaner ökumenischer Zug innewohnt... Keine Kirche hat so inbrünstig und so selbstverständlich während der ganzen Dauer ihrer Existenz ihren Kirchengebete die Fürbitte um die Einheit der Kirche eingefügt, wie dies bei der Orthodoxen Kirche der Fall ist...».

σεως και αξιολογήσεως τῶν μέχρι τοῦδε ἐπιτευγμάτων τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, καὶ μάλιστα τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, ὡς καὶ τῶν διεξαχθέντων θεολογικῶν διαλόγων καὶ τῶν ποικίλων ἄλλων διεκκλησιαστικῶν καὶ διαχριστιανικῶν ἐπαφῶν, συμφωνιῶν καὶ κοινῶν δραστηριοτήτων καὶ συνεργασιῶν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ πεδίου²⁷. Ἐκ πάντων τούτων διαπιστοῦται ἱκανοποιητικὴ ὅπως οὖν πρόοδος τῶν διαλεγόμενων Ἐκκλησιῶν ἐν τῇ κοινῇ φιλενωτικῇ προσπάθειά αὐτῶν, ἥτις παρουσιάζει βεβαίως καὶ θετικὰς καὶ ἀρνητικὰς ἀποτιμήσεις, ἀλλ' ὅμως προφανῶς ἐπικρατοῦσιν αἱ θετικαὶ τοιαῦται καὶ τὰ θετικὰ στοιχεῖα, ὡς καὶ τὰ μεγάλα φιλενωτικὰ ἐπιτεύγματα τῆς ὅλης Οἰκουμενικῆς Κινήσεως²⁸.

27. Βλ. H. Meyer, H. Urban, L. Vischer (Hrg.), *Dokumente wachsender Übreinstimmung. Sämtliche Berichte und Konsentexte interkonfessioneller Gespräche auf Weltebene 1931-1982*. Paterborn, Frankfurt a.M. 1983.

28. Καὶ κατὰ τὸν Μητροπολίτην Ἑλβετίας Δαμασκηνόν, «ἡ οὐσιαστικὴ πρόοδος εἰς τὴν θεολογικὴν προσέγγισιν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου εἶναι σημαντικὴ: ἀπεδυναμώθη ὁ γνωστὸς ὁμολογιακὸς φανατισμὸς καὶ ἐξουδετερώθη εἰς μέγαν βαθμὸν τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῆς ἐχθρότητος, ποὺ κυριαρχοῦσε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνός μας εἰς τὰ σχέσεις τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν. Ἐτονίσθησαν τὰ θετικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν προώθησιν τῆς προσεγγίσεως, τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἐλπίδος τῆς ἐνότητος ὅλων τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν. Ἐδημιουργήθησαν αἱ εὐνοϊκαὶ προϋποθέσεις διὰ πολυμερεῖς ἢ διμερεῖς θεολογικοὺς διαλόγους διὰ τὴν θεμελίωσιν τῶν προϋποθέσεων ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος καὶ κοινωνίας τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἐκαλλιεργήθη ἐπὶ ποιμαντικοῦ πεδίου τὸ ὄραμα τῆς πλήρους ἐνότητος ὁλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου». (Συνέντευξις αὐτοῦ, ἐν: «Ἐπίσκεψις» 15 (1984) ἀριθ. 324 τῆς 1.11.1984, σ. 6-7). Εἰς τὰ ἐπιτεύγματα ταῦτα μεγάλως συνέβαλεν ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἥτις, κατὰ τὸν μητροπολίτην Μύρων Χρυσόστομον ἀπῆρξεν, εἶναι καὶ θὰ μείνῃ Ἐκκλησία ποὺ διατηρεῖ πάντοτε τὴν αὐτοσυνειδησίαν τῆς ἐκκλησιολογικῆς τῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ἐπαρκείας τῆς, ὅπως καὶ τὴν μοναδικότητά της ἀπὸ πλευρᾶς ἀληθείας ποὺ ἐνσαρκώνει, ἀποστολικῆς παραδόσεως ποὺ βιώνει, ἐκκλησιαστικῆς δομῆς ποὺ κατέχει καὶ σωστικοῦ καὶ ἁγιαστικοῦ ἔργου ποὺ ἐπιτελεῖ εἰς τὸν κόσμον» (μν. ἔ. σ. 30).

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser schränkt sich in dieser Rede unter dem Titel «Um den Dialog der Orthodoxen Kirche mit den Heterodoxen» ein auf die Bestimmung besonders des Begriffs und des Charakters der theologischen Dialoge — die zwischen der Orthodoxen Kirche und vielen heterodoxen Kirchen und Konfessionen durchgeführt werden — und im allgemeinen der positiven Stellung der Orthodoxen Kirche ihnen gegenüber. Die Orthodoxe Kirche, die an die sogenannte «Ökumenische Bewegung» der Kirchen teilnimmt, führt verschiedene zweiteilige und vielteilige theologische Dialoge mit den besonderen von diesen durch, um so mehr sofern diese Dialoge bilden heute den wichtigeren und mehr verantwortlichen Ausdruck der interkirchlichen und interchristlichen im allgemein vereinigten Beziehungen und Anstrengungen der christlichen Kirchen. So führt die Orthodoxe Kirche theologische Dialoge mit den näheren ihrer stehenden Kirchen und zwar mit den Antichalkedonischen Kirchen, der Altkatholischen, der Römisch — Katholischen, der Anglikanischen, der Lutherischen und der Calvinistischen durch.

Unsere Kirche führt auch theologischen Dialog indirekt mit anderen verschiedenen protestantischen Konfessionen und Nebenzweigen, die aus der — im Westen — religiösen Reformation des 16. Jahrhunderts ihren Ursprung nehmen und schon, zusammen mit den Orthodoxen, an den Ökumenischen Kirchenrat teilnehmen, im Rahmen dessen der ökumenische theologische Dialog durchgeführt wird. Im weiteren wird der Charakter des theologischen Dialogs, sein Zweck und seine Weite, wie auch seine historische Entwicklung bestimmt. Dieser Dialog geht auf das Alte und Neue Testament zurück und dann durch die Apostolische Kirche und die Kirche des Mittelalters kommt bis in die heutige Zeit an, in der ihn vor allen der Ökumenische Patriarch Athenagoras I. (1949-1972) durch die vier panorthodoxen Konferenzen und die vorkonziliaren Councils erhob. Die ganze Abhandlung wird durch die jungstvergangene Proklamation des jetzigen Ökumenischen Patriarchen Demetrius I. über den zwischen Orthodoxen und Heterodoxen theologischen Dialog abgeschlossen, dass er «schon weil Dialog des Glaubens und der Wahrheit ist und sein muss, soll sich nicht 'einem iota oder einem Punkt nach' aus der göttlichen Offenbarung und aus ihrer zwei einzigen Hinaustragen, nämlich die Heilige Schrift und die Heilige Tradition, entfernt, wie sie in den Dogmen aufgestellt werden und im liturgischen Leben und der Praxis der Orthodoxen Kirche gelebt werden».